

KIS-677 – Notennoù gramadeg I – An islavarennoù

[Eskemmoù labour en dro da savidigezh ar rummad kentelioù *Brezhoneg arnevez* da vezañ skignet dre Internet gant *Kengred*]

(GE da YBAN – 06 05 00)

Abaoe SADED hag an dek kentel war ar verb a yae d' ober ar rummad *Yezhadur ez eo chomet e darn gramadeg ar brezhoneg kempred*. Koulskoude, heuliad ar studioù *Yezhoniezh hag an imbourc'hioù yezhadurel poentek bet embannet abaoe tregont vloaz o deus lakaet en hon c'herz peadra da gas pelloc'h an erv etrezek un deskrivadur kevazas eus ar yezh hag ur skoueriekadur bastus eus an termennoù gramadeg. Ha mar be deuet ar rummad kentelioù-mañ da reiñ dimp an taol kentr a c'hortozemp ?*

O vezañ ma stager diwar ar c'hentelioù kentañ da zeskrivañ framm ar frazenn e krogfen me gant renkañ an islavarennoù hervez an tri seurt :

pennanvennoù : “*Krediñ a ran e teuint.*” “*Goulenn a ran ma teui.*”
“*Goulenn a ran e teufes.*”

adanvennoù : “*An den a welit aze zo va zad.*” “*Ar gambr ma emañ an den o kousket zo brav.*” “*An den ez an da gontañ e istor zo marv bremañ.*”

adverbennoù : “*Mar lavarez ar wirionez e vin laouen.*” “*Pa vez brav an amzer ez an da bourmen.*”

En un eil lankad e rafen ur braswel war binvioù kevaotañ an islavarennoù. Er frazennoù a-zioc'h :

- o kevaotañ ar pennanvennoù e kaver *e, ma* ;
- o kevaotañ an adanvennoù e kaver *a, ma, e* ;
- o kevaotañ an adverbennoù e kaver *mar, pa*...

Ar c'hramadeg kent a renke *a* dindan ar skritelloù pe “rannig-verb” (“pre-verbal particles”, HMSB 275), pe “raganv-stagañ” (“used as a relative particle”, HMSB 286), hag *e* dindan ar skritelloù pe “rannig-verb”, pe “stagell” (“used as a conjunction”, HMSB 276). Ar c'hemmesk etre ar furmoù hag an arverioù a vire ouzh hon diaraogerion a vont pelloc'h eget ur reizhiad skritelloù

sonnet a glaskent kengeidañ gant ar yezhañ dre forzh adreolennoù ha nemeddennoù.

Kemeromp *e* da skouer. Pet anvad a rankfed reiñ dezhañ mar rankfed gwelout ennañ kement a rummennoù neuziadurel ha m'en deus a arverioù. Daoust ha n'eo ket an un *e* a-benn ar fin a gaver en teir frazenn :

“*Krediñ a ran e teuint*” — ma kevaot ur bennanvenn,

“*Setu an den e rankit mont war e dro*” — ma teraou un adanvenn,

“*Peogwir e teuont e ran boued*” — ma 'z eo e reveziadenn gentañ lodek e benveg kevaotañ un adverbenn, ma talvez e eil reveziadenn da zeren ur bennlavarenn ?

Ha sklaeroc'h e ve an traoù mar gwelfemp ennañ gwech ur "rannig-verb", gwech ur "raganv-stagañ", gwech ur "stagell" ? Ober anezhañ ur skorell evel ma rae SADED ken abred ha 1963 hon gwarez ouzh hevelep strewadur termenadurel gaonac'h.

E lec'h all hor bo da zoonat arvez prederel an hent gramadeg bet digoret gant SADED. Dispartiañ *furm* hag *arver* ned eo ket rez d'ar meiz : dav eo despizañ, ac'hoel spisaat, pezh a intenter gant *furm*. Ar furmoù a reomp anv anezho n' int ket re un adeilad sonnet piaouet gant ur gumuniezh yezherion hag o treuziñ ganti ar c'hantvedoù, n' int ket kennebeut all lodek en un emframmm klot a strukturioù — adeilad hag emframmm na ouijed nemet sujañ dezho. Evito da zougen an un skritell yezhoniel — ar brezhoneg — furmoù ur yezh war sevel zo pell bras diouzh furmoù ur yezh war ziskar : ar furmoù a vev evel m' o buhezer. En ur skrid all (KIS-673, La-13, p. 263) e 'm eus divrazet keal ar “c'horf yezh”. Pa lavaromp *furmoù*, ez ambredomp furmoù eus ar c'horf yezh, a zo war un dro arc'hwelioù ; reveziadennoù ar yezh komzet ha skrivet n'int ket hon Bibl, bez' ez int kement all a zorioù o skeiñ war furmoù hon c'horf yezh : keal gramadeg ar *skorañ* da skouer a verk *skoridigezh* ar verb gant ur ger all er yezh graet, hogen ivez ha da gentañ ar *skorañ* buhezet ganimp endra gomzomp pe skrivomp e kement ma 'z eo un arc'hwel dierouez eus hon lavarout. Ober ur *skorell* eus *e* n' eo ket enta disoc'h ul labour rummata a seurt gant ar rummata amprevaned, met frouezh ur striv da zigej eus ar yezh arc'hwelioù a zo war un dro arc'hwelioù eus hon c'horf.

Kemeromp bremañ ar furm *a* ha taolomp sell ar c'hramadeg kent war he arver er bommoù-mañ :

“*Ne zeuas ket. A zo gwazh : mirout a reas ouzh ar re all a zont*” — ma 'z eo “*a*” “raganv-stagañ” (pe “used as...”). O stagañ ouzh petra avat ? Hervez ar ster e tave d'ur “*c'henttermen*” o tont war e lerc'h : “*mirout a reas...*”

“*Evel a lavarez, n'eus tra da c'hortoz digantañ*” — ma 'z eo ivez “*a*” “raganv-stagañ”. O stagañ petra ouzh petra ? Ouzhpenn se ez eo lodek e benveg kevaotañ an adverbenn “*Evel a lavarez...*”

“*Kredit a lavaran*” — evezhiadenn heñvel ; ouzhpenn se, “*a lavaran*” zo war un dro adanvenn (kendeuzet en “*a*” ar “*raganv-stagañ*” hag e “*gent-termen*”) ha pennanvenn (“*renadenn eeun Kredit*”). (Erlec'hiañ “*ar pezh a*” ouzh “*a*” evit dezrannañ a ve tun a zic'halloud gramadeg hep mui.)

“*An den-se a greden a oa paour*” — ma rank ar gramadegour dezrannañ war un dro “*a*” dizoublet evel “*rannig-verb*” ha “*raganv stagañ*”, “*rener*” ha “*renadenn eeun*” ha “*oa*” evel pennverb, verb pennanvenn ha verb adanvenn.

Klaskomp un hent da hepkoriñ an trapoù ma kouezh ingal ar c'hramadeg kent.

Ober a rafen a-walc'h derenell eus nep termen arveret evit deren ul lavarenn, eleze ken evit kevaotañ islavarennoù ha pennlavarennoù, ken evit deraouiñ unlavarennoù 'zo (da skouer : *Ez an*). E se e hepkorfemp an anvad “*rannig-verb*” : *e* (anvet betek henn “*stagell*” pe “*rannig-verb*” hervez an dro) koulz hag *a* (anvet “*rannig verb*” pe “*raganv-stagañ*” hervez an dro), *ma* (anvet gwechall “*raganv-stagañ*”, “*relative element*”, HMSB 138, 289) o defe da vont en ur rumm a-geñver gant an arc'hwel “*perzhenañ da*” (*perthynu i*) ; kentoc'h eget “*derenell berzhenel*” plaket diouzh *rhagenw perthynol* (al lostger Br. *-el* o kaout ur steriegezh disheñvel diouzh hini al lostger Kb. *-ol*) e teverfen diwar ar verb *perzhenañ* an anvad perzhenell¹.

Ar c'hramadeg kent a anve “*kenttermen*” ar bomm a berzhen dezhañ an adanvenn. Gwelet hon eus avat ne vez ket bepred an elfenn-se loet e diagent ar berzhenell na zoken geriet. Alese an anvad streilh a adkemeran evitañ : e ginniget 'm boa c'hoazh en notenn KIS-486 (La-10, pp.325 hh.) evel anvad genadel a-dal da Gl. *antécédent* — gantañ da splot na gennotañ keal ar gentelezh. E se e lavarfed ez eo “*An den*” streilh an adanvenn “*a welit aze*” koulz ha streilh ar berzhenell “*a*”.

Ar berzhenell a ve despizet enta evel “*derenell an adanvenn*”. Hervez an dro e c'hoarvezfe :

eus ar skorell *a* : “*An den a welit aze zo va zad*” ;

eus ur c'herienn gemplezh o c'hoarvezout eus ar skorelloù *a* pe *e* kediet gant un azgeriad : “*An den a gontin e istor zo marv*”, “*An den ez an da gontañ e istor zo marv*” — en doare-se e rofed ur staelad gramadeg da bep hini eus an elfennoù oc'h amparañ an adanvennoù dreistambillet ;

eus ar skorelloù *e* pe *ma* : “*Paeit diouzh ar pezh e vo ar varc'hadourezh*” — *e vo ar varc'hadourezh*” zo adanvenn o perzhenañ d'ar streilh “*ar pezh*”, “*ar pezh*” o vezañ gwereenn “*ar varc'hadourezh*” ha war un dro parzh e “*diouzh ar pezh*” klokaenn ar verb “*paeit*” (un dezrann all a c'hallfed ober : gwelout e “*diouzh ar pezh e*” ar gewazell o teren un adverbenn) ; “*Ar gaouier ma 'z eo*

¹ Sl. : “Kb. *perthyn(-)*, Br. *perzh, piaou*”, KIS-586, La-12, p. 145.

an den-se a gasaan” — “*ma 'z eo an den-se*” zo adanvenn o perzhenañ d'ar streilh “*ar gaouier*”, “*ar gaouier*” o vezañ war un dro gwereenn “*an den-se*” hag amkan ar verb “*a gasaan*”.

E se e ve an derenelloù amparet gant geriennoù eeun pe gemplezh, ouzh o ober skorelloù, adverboù, araogennoù, h.a. Da skouer, el lavarenn “*Evel a lavarez*” e ve dezrannet “*Evel a*” "derenell" amparet gant “*evel*” "araogenn" hag “*a*” "skorell", “*a*” d'he zro a ve "perzhenell" dezhi ur streilh “*pezh a zo lavaret*” loet a-raok pe da heul pe c'hoazh angeriet. El lavarenn “*Kredit a lavaran*” e ve dezrannet an "derenell" “*a*” evel "perzhenell", angeriet he streilh, amkan ar verb “*lavaran*” hag oc'h amparañ gantañ an islavarenn (pennanvenn hag adanvenn war un dro): “*a lavaran*”, amkan ar verb: “*Kredit*”.

Ar gudenn a chom eo hini ar "stagelloù". Kemeromp ar frazenn: “*Pa vez re domm an amzer e choman er gêr.*” Ha lavaret e vo ez eo “*pa*” "derenell un adverbenn amzeriañ”, pe ez eo ur "stagell-amzeriañ”? Ur frazenn all: “*Daoust ma 'z eo eñ ramzel, ez eo bihanoc'h eget Bill.*” Ha dezrannet e ve: emañ an "adverb" “*daoust*” hag an div "skorell" “*ma 'z*” oc'h amparañ "derenell" un adverbenn c'houlezad pe ha graet e vo anv a "stagell-c'houlezad”? Ha petra ober eus ar "stagelloù-kenurzhiañ”? Ar re-mañ ne dalvezont ket da zeren, da eren hepken. Koulskoude e vezont a-wechoù lodek e derenelloù, sk. “*Hag eñ ramzel, ez eo c'hoazh bihanoc'h eget Bill*”; “*hag*” "stagell-kenurzhiañ" dre ober ur c'herienn gemplezh gant ar "raganv gour" “*eñ*” a ya d'ur "stagell-isurzhiañ” o teren un adverbenn c'houlezad — ar perzh kemeret gant “*hag*” en derenell zo na mui na lei a rumm gant ar perzh a gemer an araogenn en derenell “*evel a*”, an adverb en derenell “*daoust ma*” pe an azgeriad er frazenn: “*An den a gontan e istor...*”.

Da 'm meno e ve azas disrannañ rummenn ar "stagelloù-isurzhiañ" diouzh rummenn ar "stagelloù-kenurzhiañ” — ha reiñ pep a anv arbennik d'an div rummenn, rak n'eus netra boutin a-benn ar fin etre *pa*, *mar* diouzh un tu ha *met*, *hogen*, *hag* diouzh an tu all. Ar re-se zo derenelloù, ar re-mañ ne zerenont ket, aesaat ne reont ken an ardreuziñ eus ur bomm d'unan all, ardreuziñ a vez graet alies hepto a du 'rall: “*Laouen eo, met ne oar ket pep tra*” a lavarer kenkoulz: “*Laouen eo — ne oar ket pep tra.*” Pe: “*Bara hag amann*” a lavarer kenkoulz: “*Bara amann.*” Merkomp emañ nesoc'h ar "stagelloù-kenurzhiañ" da adverboù: “*Laouen eo, ne oar ket pep tra avat.*” “*Bara, amann ivez*”, da araogennoù: “*Bara gant amann*”... Alese e kinnigfen a-walc'h ober div rummenn distag hag envel kewazelloù ar "stagelloù-isurzhiañ" pa savelont roll *gwazañ* an adverbennoù, ha kevarzhelloù ar "stagelloù-kenurzhiañ" pa savelont an ardreuziñ etre bommoù *kevarzh*.

E se e ve kloued dezrann arc'hwelel an derenelloù :

unlavarenn		skorell	<i>Ez an</i>
pennlavarenn		skorell	<i>Mar karez, ez in</i>
islavarenn	pennanvenn	skorell	<i>Goulenn a ran e teufes</i> <i>Goulenn a ran ma teui</i>
		perzhenell	<i>An den a welit aze zo va zad</i> <i>Setu ar stal ma labouran</i> <i>An den a gontan e istor zo marv</i> <i>An den ez an da gontañ e istor zo marv</i> <i>Ar gaouier ma 'z eo an den-se a gasaan</i>
	adverbenn	kewazell	<i>Mar karez, ez in</i> <i>Pa c'houlenni, e teuin</i>

Kemeromp ar furm **ma** ha keñveriomp an dezrannañ hervez an hentenn divrazet amañ (a ra anezhi, hervez an dro, ur skorell, ur berzhenell pe ur gewazell) ouzh an dezrannañ renet betek henn.

Ar c'hramadeg kent a rae eus **ma** :

- a) pe un 'adverb gouennata' : "***ma** ouc'h-uy ?*", G.999 ;
- b) pe ur 'stagell-vartezeañ' : "***ma** ne reont pinijenn*", NG-1226 ;
- c) pe ur 'stagell o verkañ al lec'h pe an amzer' : "*da gement lec'h **ma**'z ae*" RP.p.78, "*d'an eur **ma** varvint*" SKRS.p.90 ;
- d) pe ur 'stagell o verkañ ur mennad pe un dezo' : "*gruet silancc ha **ma** commancer*" B.n.5 ;
- e) pe ur 'stagell o verkañ an doare' : "... a yoa ioaus ; **ma**'z roaz dezaff ann aluson" B.n.15 ;
- f) pe ur 'stagell e derou un islavarenn' : "*ar pezh **ma**'z eo*" RP.p.28 ;
- g) pe ur 'stagell implijet e frammoù-lavar' 'zo : "*an re **ma**-z dleomp dezé enor*" Do.p.24 ;
- h) pe evel 'dernier élément d'une locution conjonctive' : "*abaoe **ma**'c'h eus klevel*" BD.659.¹

¹ Tennañ eo an anvadoù ('stagell', h.a.) eus *Yezhadur berr ar brezhoneg* gant Roparz HEMON (nemet an anvad meneget en (a), a zeu eus *Yezhadur bras ar brezhoneg* gant F. KERVILLA) ha kemeret eo ar frazennoù skouer eus *Geriadur istorel ar brezhoneg*.

A-fet gerdarzh *ma* e ro ar yezhoniourion daou orin dezhañ : 1° *ma* (*a, c*) “there is in my opinion little doubt [...] that *ma* is originally the same as the OB. *ma* « place »” HMSB 138 ; 2° *ma* (*b, d-h*) “est comparé au sanscrit

s
m
a,
s
m

a# « certes, assurément »” (DGVB 248).

(GP da GE – 10 05 00)

A-du on penn dar benn ganit ; heuliañ a ra hon mignoned doareoù henvoazel ar yezhadurezh, eleze e wiskont gant troidigezhioù (treuzplakadurioù) brezhonek ar c'hramadeg o devez bet tu da zeskiñ p'edont er skolaжоù en o bugaleaj. Ne fell ket din o c'hondaoniñ rak skouerioù ‘meurdezus’ o deus bet dirak o daoulagad, hini Kervella ha hini Hemon, hemañ diwezhañ o tisplegañ fraezh e digoradur e zornlevr : ‘I have used the framework and terminology of traditional grammar’ (HMSB 3), oc'h ouzhpennañ e giz digarez : ‘as I find it on the whole preferable to all the other systems’, da lavaret eo, e gwirionez : ‘peogwir ne 'm eus komprenet tra ebet e doareoù nevez studi ar yezhoù ha ne fell ket din, da 'm oad, klask studial an doareoù nevez-se tra ma vez ken boas ha ken natur hentennoù Donatius ha Port-Royal’... Evit gwir, ned eo ket ken sot se, dre ma voe ijinet gant reoù zo hentennoù ken kevanaozel all ha gwall deñval meur a wezh hep degas nevezinti ebet gouest da zeskrivañ yezhoù dilatin ar bed gwell eget ar gramadegoù henvoazel.

Evidon-me (dre ma 'z on deuet da gozh ivez ha sujet da voazioù ma yaouankted, na petra), e kav din e rankomp plegañ ar yezhadurezh dindan framm ar yezh a studier, tra vui, tra lav.

Sklaer eo, da skouer, meiziad ar stagelloù e latin. Ned eo ket ganeomp. Evel m' en diskouezez anat ez lizher da YBAN e teu da vezañ luzietoc'h an traoù ha diaes ober eus *ez*, war un dro ur „stagell isurzhañ” hag ur „rannig-verb” ; badeziñ *a* „rannig-verb” ha „raganv-stagañ”, hervez an droidigezh o devez e galleg, rak eno emañ an dalc'h evit gwir.

A-du on dik ganit pa zegasez ar meiziad a *zerenell*, ent ereadurel strizh, evit kement gerienn („benvegc'her”) o verkañ deroù ul lavarenn (un-, penn- pe is-). Ent neuziadurel, n'eus „raganv-stagañ” ebet e brezhoneg, evel n'eus hini ebet er c'heltiegoù

all bremañ (ha na veze e henislandeg, da skouer, pe na vez en euskareg), tra m' en kaved e hengeltieg marteze a-walc'h (Gn. *-io*, Ki. **iom**, na chom nemet Br. *zo* ha *si-*, *zi-*). Geriennoù zo avat a c'hell arc'hwelañ evit sevel islavarennoù adanvel o arganteul ha reizh eo deskriañ o arver neuze evel hini ur *berzhenell* (sk. *a*, *pehini a*, *pere a*, *na...*) pe islavarennoù adverbel zoken a c'hallfed evit lod astenn dezhe an anvad-mañ hep gaouad (*ma(z)*, *lec'h ma(z)*, *men e(z)...*).

Ne vije ket fall, ouzhpenn, miret an anvadoù *balegenn* hag *ategenn*, dre ma taolennont urzh al lavarennoù. Dreist-holl ne welan roud ebet eus meiziad an *arvez* zo ken pouezus hag an amzerelezh, ha marteze n'hon eus ket pouezet a-walc'h war gudenn an *argouezh*, bet degaset diwezat ganeomp, ma 'c'h eus soñj mat, evit skritellañ an diforc'h *neuziadurel*

etre an eilgevor hag ar bonator m' emañ an anatañ an anadenn ha nag eo met un arvez eztaolet gant neuziadurezh hon yezh. Evel-reizh, evit tud bet gallekaet a-c'houde o bugeliezh (eveldomp a-du 'rall) ez eus amañ meiziadoù divoas a-walc'h. Da 'r skolaerion eo da welet ha bastus eo o degas en o c'henteliañ. Padal, me gav din e vije pellaet diouzh meur a varbaregezh en arver hon yezh gant m'o deskjed adalek an deroù.

Prizius eo an diforc'h a savez etre *kenwazelloù* ha *kevarzhelloù*. Arabat ve ankouazh avat ez eus amañ kudennoù o tennañ da 'n ereadoniezh, neket da 'n neuziadoniezh a zalc'hfen evit homañ ar ger *stagell*. Evit echuiñ : *firm* ha *stumm* a denn da 'r skrivadoniezh kent pep tra ; gwell ober gant *neuz* evit ar „vorfologiezh” / *neuziadoniezh*. Kudenn an anvadurezh dalc'hmat !